

Claudia S. Popescu

Un exercițiu de ficționalizare a istoriei: “Misteriile lui Zalmoxis”

Orientalistul Constantin Daniel are un prestigiu greu de egalat în cultura română a ultimei jumătăți de veac, și o notorietate construită în jurul legendarei colecții *Bibliotheca Orientalis* la al cărei prestigiu a contribuit decisiv¹. Așa stând lucrurile, era firesc ca volumul „Misteriile lui Zalmoxis”² să stârnească un interes special, cu atât mai mult cu cât tabla de materii a acestui volum – trecut, se cuvine să menționăm și acest lucru, prin grilele de evaluare ale revistei „Danubius” a Muzeului de Istorie din Galați – propunea câteva teme rarism sau deloc abordate până acum în cercetarea științifică de la noi: identitatea abioilor, relația traco-geților cu hiperboreenii, interferențele spirituale traco-elenice și originea tracă a misteriiilor din vechea Eladă, date noi despre așa-zisul cult zalmoxian, o cu totul surprinzătoare ipoteză privind adversitatea manifestată în societatea tracilor nordici față de dionisianism etc., deloc în ultimul rând, provocatoarea teză cu privire la... statalitatea agatârșă³. Trebuie să spunem de la bun început că, având în vedere profilul lui Constantin Daniel de cercetător al istoriei culturii, dacă nu cumva mai degrabă

1 Cităm aici, ca semn al împărtășirii opiniei, un fragment din recenzia formulată de Aurel-Dragoș Munteanu (în revista “Luceafărul” din 9 iunie 1984) la primul volum al lucrării “Scripta Aramaica”, îngrijit de Constantin Daniel: “*Bibliotheca Orientalis este astăzi unul din titlurile de mândrie ale culturii românești și ale cercetătorilor din domeniul orientalisticii, iar editorul său probează un devotament aproape unic pentru realizările celorlalți, fiind un garant de probitate și de autoritate științifică a tuturor aparițiilor din serie... Textele egiptene vechi, în traducerea lui Constantin Daniel, precum și cercetările absolut originale ale aceluiași autor privind limba feniciană sunt în măsură să conducă la o nouă perspectivă asupra vechii lumi mediteraneene, cu inestimabile consecințe asupra înțelegerii unor fenomene de cultura și spiritualitate de pe teritoriul țării noastre*”.

2 Constantin Daniel, “Misteriile lui Zalmoxis”, notă introductivă și îngrijire Ovidiu-Cristian Nedu, ed. “Herald” București, 2011

3 Simpla utilizare a acestei sintagme într-un volum editat după anul 2000, adică într-o perioadă în care o mare parte a istoriografiei autohtone se dovedește alergică la orice evocare a statului pentru epoca preromană, este, mărturisim, provocatoare. Nu putem trece cu vederea faptul că mulți autori neagă în prezent calitatea de organizație statală până și stăpânirii lui Burebista, pe care chiar și izvoarele antice o definesc ca stat: pentru că termenul “arhe”, utilizat (chiar în formula “Megale arche”), de Strabon nu este altceva decât corespondentul în terminologia greacă antică pentru noțiunea modernă (și chiar universală) de stat. Această echivalență nu comportă nici un fel de nuanțări, dat fiind că ea a fost întru totul explicitată de Aristotel – deci de un politolog al antichității grecești – în tratatul său “Etica Nicomahică”; drept urmare, orice rezerve în a recunoaște caracterul statal (chiar suprastatal) al uniunii burebistane nu reflectă decât necunoașterea definiției statului, organizație care reunește în mod sistemic trei componente: populația, teritoriul și puterea instituționalizată. Dar – și revenim astfel la obiectul analizei noastre – tocmai această definiție juridică (repetăm, cu valoare universală) pune din start sub semnul contradicției în termeni ideea că o populație migratoare - cum neîndoiește au fost agatârșii - ar fi fost, prin ea însăși, generatoare de stat. După cum vom vedea, nuanțarea pe care o face Constantin Daniel ține cont de această exigență a definiției, însă artificiu este metodologic indezirabil.

al morfologiei culturii, dar nu al istoriei propriu-zise, reconstitativă de realitate structural-fenomenologică, așteptările noastre legate de această carte nu vizau nici încorporarea în argumentație a câștigurilor aduse de arheologie, analiza critică a izvoarelor ș.a.m.d. în ultimele patru decenii⁴, nici instrumentarea logico-istorică a unor concepte inovative (fie și dintre cele vehiculate chiar de autor), ci – în temeiul operei pe care s-a construit prestigiul autorului – formularea unor lecturi culturale din perspective integrative sau insolite, necesarmente întemeiate pe document autentic⁵ sau pe studii fundamentate la rândul lor pe document autentic. Oarecum surprinzător⁶, textele reunite în volum sunt foarte departe de formula care l-a consacrat pe Constantin Daniel, fiind profund tributare unor curente culturale ale deceniului Nouă⁷ și având în mod vădit intenționalitatea misterizării unor capitole ale istoriei – doar autorul putând să precizeze dacă a procedat astfel ca strategie de marketing în promovarea propriei creații, pentru a-și sublinia adeziunea la anumite alianțe cultural-politice sau din cine știe ce alte rațiuni.

Cert este faptul că volumul „Misteriile lui Zalmoxis” abundă de formulări și aserțiuni pentru care orice alt autor ar fi stigmatizat cu vehemență (astăzi, când etichetele se atribuie cu o facilitate dezarmantă) ca tracoman/dacoman⁸ – și care, chiar și făcând abstracție de etichetările de acest gen, au o fragilitate argumentațională care nu poate fi justificată prin invocarea stadiului precar al cercetărilor conexe. Astfel, Constantin Daniel acreditează, într-un capitol întreg⁹, teza că românii (daco-românii) ar fi moștenit de la hiperboreeni, pare-se în mod exclusiv, mitul blajinilor. Lăsăm la o parte faptul că „mitul blajinilor” nu este un mit propriu-zis, ci un construct cultural modern¹⁰, creat pentru a ordona de o manieră coerentă o moștenire folclorică multistratificată și cu numeroase contradicții funcționale

4 Studiile reunite în această carte au fost elaborate, după cum suntem avertizați de editor în nota introductivă, anterior anului 1985.

5 Avem în vedere, evident, sensul cel mai larg al termenului “document”

6 Nu putem face abstracție, nici în cazul lui Constantin Daniel, nici a oricărui alt autor/cercetător, de contextul în care-și elaborează opera și, cel puțin în egală măsură, de motivațiile individuale atribuite fiecărei creații în parte. A proceda la denunțarea ca neștiințifice (contrare adevărului istoric, în particular) a unor lucrări care și-au propus să fie și au fost prezentate ca opere de ficțiune, constructe simbolice ș.a.m.d., așa cum din păcate procedează numeroși intervenienți din discursul istoriografic contemporan, este deopotrivă nedeontologic, neproductiv și generator de probatoriu al unor grave carențe de erudiție.

7 În ultimul deceniu al epocii comuniste, în cultura română se manifestau numeroase procese reconfigurative, puternic dezaliniate canoanelor formale ale momentului, unele urmărind contestarea dogmei oficiale (sau cel puțin adoptarea unor strategii evazioniste), altele adoptând atitudini avangardiste, favorizate de transformarea societății locale într-una puternic urbanizată, cele mai multe însă recuperând capitole de istorie preștiințifică sau compensând necesități spirituale (ignorare în secolul XX nu numai în spațiul spiritual românesc), precum cea – care presupunem că-l va fi tentat și pe Constantin Daniel – de exersare a cunoașterii misterice.

8 Faptul că „vânătorii de dacomani” consacrați nu au invocat niciodată numele lui Constantin Daniel, deși n-au avut nici cele mai mici rețineri să pună acest stigmat până și pe unele opere de ficțiune – deci nesupuse obligației de a reflecta adevărul istoric – fundamentale pentru cultura română (precum „Rugăciunea unui dac” a lui Mihai Eminescu) arată cât de arbitrară și superficială este o atare etichetare.

9 Daniel 2011, pg. 79-98: Capitolul IV: „Mitul blajinilor la români și hiperboreeni”

10 Nici în cultura tradițională română, nici în culturile tradiționale înrudite sau învecinate nu există un „mit original” (o poveste a mitului), atestată sau reconstituibilă pentru orice epocă anterioară secolului XIX, care să poată argumenta existența unei „mitologii a blajinilor”. Acest fapt nu reduce însă valoarea constructului cultural modern, care – dincolo de valențele analitice demonstrate – reușește să surprindă un moment de sincretism dintr-o cultură populară vie.

– dar nu putem trece cu vederea faptul că acestui mit îi sunt înglobate, alandala, fie pasaje din creații literare culte¹¹, fie ecouri din culturi diferite¹², fie reflexe culturale ale altor teme (bunăoară *fârtații*), fie chiar conexiuni cu motive ale mitologiilor clasice, greco-romane, care n-au nici cea mai vagă contingență dovedibilă cu subiectul blajinilor. Chiar făcând abstracție de toate acestea, teza emisă în titlul capitolului – supraviețuirea unui

mit al blajinilor din cultura hiperboreilor¹³ în cea românească premodernă – este introdusă apoi în cel mai specific stil dacoman: prin sentințe enunțate, dar nedemonstrate și nedemonstrabile. Afirmații ca „Amintirea ucenicilor lui Zalmoxis, care posteau necurmat și duceau o viață sfântă, în curățenie și în smerenie, n-a putut dispărea cu totul și, sub forma mitului blajinilor, ea se perpetuează în memoria românilor...”¹⁴ sau „Din faptul că Paștele blajinilor se sărbătorește la o săptămână după Paștele creștin putem deduce că în cultul lui Zalmoxis exista o sărbătoare consacrată morților...”¹⁵ sunt grăitoare pentru lipsa de argumentație și chiar de logică a întregului demers, care rămâne bazat exclusiv pe contrafacerea probatoriului. Ne face plăcere să credem (și, firește, ne-ar părea rău dacă ne-am înșela) că autorul și-a creionat aceste însemnări nu ca pe un articol științific asumat, ci ca pe o schiță de abordare a problematicii în logica morfologiei culturale – aceeași metodă la care

a recurs și Mircea Eliade în „Istoria” sa, pusă de mulți sub semnul controverselor, chiar înainte de a înțelege utilitatea sa în înțelegerea componentelor atemporale din structura fenomenelor culturale de natura mitului – pe care s-o așeze ulterior, cu parcimonia-i cunoscută, într-o formulare intrinsecă paradigmei științifice.

Aceași lipsă de consistență logico-argumentativă și frenezie a aserțiunilor nedemonstrabile este dovedită, ca să ne rezumăm doar la aceste două exemple, și în capitolul consacrat unei presupuse adversități a societății geto-dacice (a elitelor sale, într-un moment anume) față de cultul lui Dionysos¹⁶. Dacă precedentul capitol consacrat

11 Este expres citat (Daniel 2011, pg. 81) romanul „Paștele blajinilor” de Mihail Sadoveanu, care, oricând de mult i s-ar fi supraevalua atributul de roman realist, rămâne o operă de ficțiune

12 Dintre acestea, asocierea cu brahmanii este cea mai hazardată: „în nordul Moldovei, blajinii sunt numiți *urici*, dar o apelație mult mai frecventă este cea de *rohmani*” (Daniel 2011, pg. 83)

13 Inutil, poate, să mai atragem atenția că nu a existat o cultură a hiperboreilor, hiperboreii înșiși nefiind decât un produs de percepție culturală lacunară a antichității grecești, aplicat pe criterii pur geografice asupra unor populații și culturi care nu aveau, adesea, nimic în comun

14 Daniel 2011, pg. 94: care ucenici? care post necurmat? care smerenie? care memorie?

15 Daniel 2011, pg. 96: de unde se poate deduce așa ceva?

16 Daniel 2011, pg. 250-260: Capitolul XI: „Adversitatea față de cultul lui Dionysos”

acestei divinității preeminente a antichității greco-tracice¹⁷ este, în cea mai mare parte a sa o erudită și metodologic justă trecere în revistă a cunoștințelor despre cultul dionisiac – unde-și găsesc totuși locul și câteva aserțiuni care evadează din rigoarea argumentativă¹⁸ - capitolul XI nu este decât o înlănțuire de aserțiuni care ies cu totul din logica argumentativă. Dacă punctul de pornire al acestei desfășurări are un anumit temei – ipoteza că lapidara mențione a lui Strabon despre stârpirea viilor dacice din porunca lui Burebista ar putea reflecta o anumită re poziționare a suveranului cu cultul dionisiac este și va rămâne probabil multă vreme o temă de polemică – prezumția că etnonimul agatârs¹⁹ dispăre pentru că... „numărul purtătorilor de *thyrs* se micșorase”²⁰ este, elegant spus, hazardată. Sunt, în continuare, introduse ca fapte validate interpretări care aveau, și acum jumătate de veac, cu atât mai mult în zilele noastre, un fundament șubred. Astfel, autorul reia într-un întreg subcapitol²¹ tema interzicerii aurului la geto-daci, formulată cu circa două, trei generații în urmă dintr-o impardonabilă superficialitate de judecată. Spunem impardonabilă, pentru că, încă de la primele sale enunțări, această aserțiune avea păcatul de a fi în contradicție flagrantă cu izvoarele literare antice²², care amintesc de uriașa acumulare de piese de aur și alte metale prețioase în lumea geto-dacică, dar și de a ignora cu obstinație numeroasele informații medievale și moderne despre tezaurele descoperite în principalele centre ale vechii Dacii ori valul de descoperiri arheologice moderne, care confirmau cu asupra de măsură informațiile anticilor²³. La fel de hazardate sunt și aserțiunile despre simplitatea veșmintelor geto-dacice²⁴, egalitarismul din societatea agatârsă ori cu totul deplasatul enunț despre... colectivismul geților. Încă și mai inadecvată este așa-zisa concluzie a acestui capitol: „... a existat o rivalitate între cultul și riturile lui Zalmoxis și cele ale

17 Daniel 2011, pg. 208-231: Capitolul I: “Cultul lui Dionysos la traci”

18 Așa este, spre exemplu, prezumția (la care C. Daniel revine de mai multe ori) că populația agatârșilor și-ar deriva identitatea (și chiar numele, tradus cu totul speculativ ca *purtătorii de thyrs/sceptru ritual* – Daniel 2011, pg. 225-226) de la o relație specială cu dionisianismul. Autorul face aici eroarea de a construi o succesiune de prezumții bazate pe alte prezumții: transferă nesustenabil asupra agatârșilor informații asociate de sursele antice doar tracilor, construiește o etimologie grecofonă pentru etnonimul unei populații iranoide, acreditează ca singură interpretare a politeismului agatârșilor relația privilegiată cu dionisianismul ș.a.m.d.

19 Vom utiliza această variantă ortografică a etnonimului în discuție (care s-a consacrat în cultura noastră și respectă principiile fonetice ale limbii române) și nu pe cea de *agathyrs*, pentru care pledează C. Daniel (care urmează, de altfel, propunerea lui Vasile Pârvan), preferată de autor doar pentru a-i motiva artificiful etimologic.

20 Daniel 2011, pg. 253-254. Autorul comite aici o dublă eroare: pe de o parte, construiește o ipoteză bazată pe o interpretare personală cu totul nefundamentată, iar pe de alta, ignoră fără nici un argument explicația cea mai logică – aceea că etnonimul agatârs dispăre o dată cu dispariția identității populației astfel desemnate (prin reducerea, dispersarea și/sau asimilarea comunităților constitutive sau prin migrare, e o altă discuție).

21 Daniel 2011, pg. 255-256

22 A invoca pasajul legendarului banchet oferit de Dromichete lui Lisimach ca argument al faptului că geții nu dispuneau de aur, este pur și simplu pueril: vasele prețioase puse pe masa prizonierilor macedoneni erau tot proprietatea geților. Inutil să mai evocăm aici pasajul de la Ioannes Lydus.

23 Astăzi, după descoperirile de la Căpâlna, Malaia Kopaina etc. și, mai ales, după episodul brățărilor de la Sarmizegetusa, a mai evoca fie și drept ipoteză de lucru ideea că ar fi existat vreo interdicție de utilizare a aurului în societatea geto-dacică înseamnă a plasa discursul în afara celei mai elementare baze științifice

24 Nu există nici o îndoială că populația comună avea veșminte simple, dar o atare aserțiune nu poate fi proiectată asupra întregii societăți. Cercetările recente ale istoricului de artă Leonard Velcescu cu privire la statuaria romană care-i înfățișează pe daci pun în evidență existența, la nivelul elitei, a unei vestimentații elaborate și rafinate.

lui Dionysos...”²⁵ – nu doar pentru că toate elementele prezentate drept argumente sunt șubrede (când nu sunt de-a dreptul fabulații), ci și pentru că, chiar dacă ar fi fost adevărate, ele nu pot conduce la o asemenea rezultată. Ne permitem să amintim aici demonstrația făcută de colegul nostru Laurențiu Nistorescu²⁶ cu privire la faptul că toate informațiile reținute de istoricii antici cu privire la Zalmoxis nu sunt altceva decât fragmente ale hagiografiei lui Dionysos, așa cum este ea atestată într-un izvor de primă mână, imnul homeric „Către Dionysos”. Sacerdot, fie el și sanctificat, foarte posibil și rege istoric, dar în nici un caz zeu suprem, generator al vreunui cult distinct, Zalmoxis nu este altceva decât un vector de manifestare locală a dionisianismului, ceea ce interzice orice punere în opoziție a celor doi termeni. Trebuie să amendăm aici și un procedeu lipsit de legitimitate metodologică, pe care Constantin Daniel îl folosește totuși cu mare frecvență: utilizarea, în scopuri argumentaționale, a unor comparații între elemente ale unor culturi care nici măcar nu-și bănuiau reciproc existența, cu atât mai puțin să împartă vreun fundament cultural comun ori să-și influențeze una alteia manifestările. Așa este cazul, spre exemplu, comparația între educarea tinerilor din așa-zisul „stat agatârș” și cea din Sparta arhaică²⁷, ori cea, încă și mai insolită, despre rolul cântecului în educarea acelorași tineri agatârși și a colegilor lor de generație din triburile bantu ale Africii negre²⁸.

În fine, ne vom mai limita să atragem atenția asupra unui „fir roșu” al volumului „Misteriile lui Zalmoxis”, unul situat din păcate în același registru al ficționalizării: sistematica (deși preponderent aluziva) încercare de a pune semnul egal, în termeni etnici, între agatârși și geți/daco-geți (cei dintâi fiind, chipurile, un fel de elită conducătoare a celorlalți)²⁹, în totală contradicție cu izvoarele antice, care-i prezintă ca două populații distincte și având raportări complet diferite la teritoriu și la populațiile din vecinătatea apropiată: primii sunt alogeni și migratori³⁰, ceilalți au o sedentaritate istorică și o incontestabilă înrudire etno-culturală cu tyrageții, triballii, odrysii și celelalte neamuri tracice dimprejur.

Nu putem trece cu vederea faptul că aserțiunile din volumului lui Constantin Daniel, evocate mai sus, ca și alte câteva pe care n-am considerat că mai este necesar să le amintim, sunt etichetate – de altminteri, cu îndestulătoare justificare – drept „dacomanie”

25 Daniel 2011, pg. 260

26 Laurențiu Nistorescu, “Regalitatea arhaică. Momentul Zalmoxis”, în “Studii de Istorie a Banatului”, nr. XX/2010, pg. 5-22, Ed. Universitatea de Vest Timișoara; <http://www.laurlucus.ro/bibliotheca-lucus/reconstruite-istorice/dacia-magna-pana-sec-i-dhr/regalitatea-arhaica-momentul>

27 Daniel 2011, pg. 125-126

28 Daniel 2011, pg. 127. Câteva pagini mai încolo, comparația dintre realități antropologice ale Africii negre și nici măcar contemporana societate agatârșă este extinsă și asupra condiției femeii.

29 Daniel 2011, pg. 123-124, (după prezentarea “argumentului” că agatârșii nu puteau fi înrudiți cu sciții doar pentru că s-au luptat între ei, de parcă aceea ar fi fost singura bătălie dată în istorie între populații înrudite), precum și în continuare, în formulări care forțează logica: “la geți și, în consecință, și la agatârși” (pg. 128), “la traco-geți și implicit la agatârși” (pg. 129), “geții, din care, pe vremea lui Platon, făceau parte și agatârșii” (pg. 146) ș.a.m.d.

30 Prima lor atestare, de la Herodot (4, 49), îi localizează în zona râului Mureș, același autor evocând însă și un moment anterior, în care agatârșii s-au aflat în spațiul extracarpatic, în vecinătatea sciților istorici (cu care au ajuns în conflict) și în calea marii invazii persane (4, 104). Mi târziu, Ptolemeu (3, 5) îi va identifica în nordul Carpaților, spre țărmurile Balticii, pentru ca ulterior urma lor să se piardă cu totul, lăsând loc la consemnări care sunt fie ecolul surselor antice (Ammianus, Servius din Enea, Ștefan din Bizanț, Iordanes etc.), fie expresia unor confuzii, voite sau nu.

ori de câte ori sunt întâlnite (adesea, în exact aceleași formulări) unor iluștri anonimi, diletanți sau propagandiști ai unor cauze ideologice pierdute din start, de către cercetători fără îndoială bine intenționați³¹, dar care arareori depun efortul de a pune în relație corectă autorul, creația acestuia, intenționalitatea creației și contextul tuturor acestora. Departe de noi gândul de a-l încadra pe Constantin Daniel în această neonorantă categorie: nutrim convingerea că, în domeniul cercetării științifice și, mai cuprinzător, al exprimării culturale, erorile și extravagantele maeștrilor își au și ele rostul lor în devenirea generală a cunoașterii. Faptul că, într-un anumit moment al vieții sale, sub povara unei drame personale, Bogdan Petriceicu Hasdeu a scris „Sic Cogito” nu ne-ar îndreptăți să-i ignorăm uriașa contribuție la făurirea academismului în cultura umanistă națională, al cărui ultim enciclopedist a fost. Locul lui Constantin Daniel în cultura națională de la sfârșitul mileniului II e bine marcat. Dar tocmai de aceea este necesară disjungerea, în faptele sale culturale, a eșecului de reușită. O propoziție falsă este indezirabilă în plan științific indiferent cine a rostit-o: a judeca altfel înseamnă a păși în afara planului științific și a suporta toate consecințele acestei alegeri.

31 Reiterăm aici faptul că buna intenție se prezumă întotdeauna, ceea ce nu înseamnă că ignorăm faptul că există și destule cazuri în care eticheta de dacomanie este aplicată cu lejeritate unor adversari personali sau unor autori/lucrări pe care cei grăbiți să le eticheteze nu reușesc (în cazul că fac acest efort) să le înțeleagă cu adevărat.